

Александра Секулић

Институт за књижевност и уметност, Београд

sekulic.aleks@gmail.com

82:81'38:[821.163.41.09-1 Vasiljev D.

82:81'38:[821.163.41.09-1 Crnjanski M.

КРВАВИ И РАЗБАРУШЕНИ. УБИСТВО У ПОЕЗИЈИ ДУШАНА ВАСИЉЕВА

Сажетак: У раду се анализира симболички статус убиства у двострукој перспективи – као искушавање „убилачких“ дејстава модернистичке поетике Душана Васиљева и као извор моралних флукуација лирског субјекта у распону од осећања кривице преко гнева до дефетистичког гађења. Поезију Душана Васиљева карактерише изражена аутопоетичка свест, због чега ћемо семантику „крви до колена“ и „клања“ посматрати у равни текста и стихова који теже властитом обликовању управо кроз епохално искуство рата и парадигматске промене која се догађа у самом певању. Будући да је утицај Милоша Црњанског за Васиљева од конститутивне поетичке важности, која се често погрешно тумачи пуким Васиљевљевим опонашањем Црњанског, овде ћемо такође покушати да померимо интерпретативни фокус са каталошког набрајања мотива које млађи песник преузима од старијег, и упутити на деликатност јединственог дијалога у српској књижевности 20. века. Етички аспект у стиховима Душана Васиљева разматрамо уз филозофску мисао Фридриха Ничеа.

Кључне речи: убиство, рат, друг, поетика, аутопоетика, Душан Васиљев, Милош Црњански.

Позиција Душана Васиљева у историји српске књижевности обликована је, осим уметничком вредношћу његовог дела и несавладивим топосима песничке биографије, при чему ову синтагму свесно бирамо пре него „биографију песника“, јер потпуније изражава интерпретативни синдром „романтизације“ једне судбине као ексклузивно песничке. Тако се код Васиљева живот инкорпорира у литературу, понекад чак и мимо позитивистичког

приступа, који је, међутим, заступљен у предговору В. Живојиновића, у издању *Избраних њесама* Душана Васиљева из 1932. године. Одређење или „позвање песника“, како би то рекао Џон Перс, одредиће управо наглашена психологизација критичке воље која, каузалитетом између биоса и логоса, „грозницу“ у тексту тумачи „грозницом“ у телу. „Његов темперамент и његов начин рада“, пише Живојиновић, „били су подешени тако као да је визија кратког пута који стоји пред њим била предоминантна у подсвесној формацији његовог бића. И он је, наставши пут, делао грозницом и живео грозницом“ (Живојиновић 1932: XIV–XV). Савремена тумачења песничког дела Душана Васиљева несумњиво ће променити, умножити своја критичка становишта, с тим да се често, у виду коментара или узгредних забелешки, појављују обриси биографије у сугестивно емотивном декору, што, наравно, не умањује вредност самог истраживања, али изнова показује „заводљиви“ потенцијал биографског дискурса. Радомир Константиновић тако, на почетку студије посвећене Васиљеву, констатује:

Можда треба знати (а на устук новосхоластичарском чистунству које хоће песму без песника?) да је Васиљев написао неке од најзначајнијих својих песама – *Човек њева њосле раџа, Плач маџере Човекове, Песма роба у њодне* – којима се огласио у моралној грозници човека чије тело је преживело ратно клање, али чија душа остала је у хаосу ровова, једва три године после узалудних покушаја да буде, као добровољац примљен у аустроугарску војску да би импоновао некој девојци и да би лакше дошао до гимназијске дипломе (Константиновић 1983: 186).

Ефекат грознице је, као што видимо, присутан у два посве различита интерпретативна приступа, и она је повезана са ратним искуством песника, са рововским ужасом у коме је остала душа. Никакво чистунство, међутим, не управља нашом жељом да се уз благу дистанцу, али не и одрицање од песничке душе остављене у хаосу ровова, бавимо поезијом Душана Васиљева као да је једино грозничаво стање оно које затичемо у тексту и као да је текст највиши облик моралне свести коју тумач следи не по налогу *склоносџи*, како би то рекао Кант, већ из *дужности*.

Убиство у поезији Душана Васиљева на јединствен начин евоцира искуство рата, утолико више колико, за разлику од поетичких маркација Црњанског, дискурс убијања код Васиљева обухвата и етички идентитет песника – који је, дакле, песник убица. Стихови *Лирике Иџаке* Милоша Црњанског, у извесном смислу, описују фигуру поетичке деструкције; они, како примећује Александар Јерков, „убијају старе, удворичке риме, ломе

отмене метре који клопарају на ветру“, јер „све се мења у духу новог, модерног доба, неодрживог, модернистичког, поетичког гнева“ (Јерков 2010: 269). Са друге стране, у песмама „Ода вешалима“, „Спомен Принципу“, или у „Војничкој песми“, открива се, сматра Јерков, „смисао историје у смислу једног савременог убиства којим песник, насупрот националном заносу, ујединитељској идеологији и победничком вихору, није опијен“ (Јерков 2010: 271). Убиство се код Црњанског догађа кроз песничку осуду, беспопштедни прекор и коначно одбацавање историје као репресивног конгломерата зла, разарања и националних идеолошких принуда. Поезија Душана Васиљева, међутим, убијање и клање уписује у властиту поетику тако да етичка димензија певања често суштински опредељује визију субјекта. „Он је“, пише Константиновић, „певао из самог морала, из осећања кривице, греха човека према сопственој човечности [...]“ (Константиновић 1983: 189). Константиновић ће у студији о Васиљеву врло недвосмислено тумачити питање етике у поезији Душана Васиљева, сматрајући да „не постоји други песник кога су моралне грознице толико потресале као Душана Васиљева, нема другог песника који је кроз откриће рата као отуђености човека ишао до страха од сопствене отуђености самом себи“ (Константиновић 1983: 189). Радомир Константиновић дакле, доследним филозофским тумачењем формулише идеју „губитка света“ управо у моралној агонији коју отелотворује човек поезије Душана Васиљева. Рат је отуда, сматра аутор, „тоталан рат против човека у самом човеку (а не у свету) апсолутан рат који се још дубље уопштава, уништавајући сваку конкретност и посебност и продубљујући непојмљивост овог човека за себе самог“ (Константиновић 1983: 190–191). Јер, хуманизам који долази до изражаја управо у духовном ужасу пред уништењем човека, како сматра Константиновић, добија код Душана Васиљева „вид јединственог разарања човека у човеку: ту човек може да буде само овај човек који се каје и плаши пред собом, разапет између свог зверства и своје идеалне човечности“ (Константиновић 1983: 190). За нас је, пре свега, важна она морална тескоба која продира у текст, али тако да постаје „вид јединственог разарања“ унутар самог искуства певања. Не поричемо значај метафизичког хоризонта човека који, пошто убије другог, постаје Човек заувек лишен искуства света, како то сматра Константиновић, већ настојимо да испитамо на који начин убиство у поезији Душана Васиљева артикулише „етику“ модернистичког текста. Морални израз самог песника очитује то стравично непрепознавање човековог бића после рата, што је семантички исход на ком инсистира Радомир Константиновић. Али, установити идентитет поетике из перспективе убиства – захтева читање у контексту

грућих облика, речено стиховима самог Васиљева. Наиме, ако Црњански на Итаки не сме да убија, већ ће запевати „мало нове песме“ и њима епохално убијати све књижевне „дике“ и националне идеале, Васиљев је *јесник* управо тамо где (се) повређује деликатним насиљем, у „издашном, преиздашном“, како би то рекао Ниче, „самонаношењу боли“ (Ниче 2011: 113). Експресионистичко разарање традиције сувише је патворено и имитативно – између Црњанског и Растка Петровића делује као ехо туђег поетичког гнева, а не као истинска сила певања. Не би требало, каже Владимир Гвозден у својој белешци о Душану Васиљеву, тумачити његову поезију „као ескапизам или као протест, јер би се рекло да је Васиљев отишао корак даље од повлачења и дидактизма. Протестне песме су најчешће дидактичне, а то важи и за певање о рату“ (Гвозден 2015: 89). Тај корак даље отелотворен је у фигури песничке самосвести која је заклоњена оним слојевима биографије у којима су тумачи радије видели младалачку грозницу, занесеног удварача, војника на Пјави, болест, рану смрт.

Колико је Васиљев песник властитог поетичког преиспитивања види се и у варијацији интензитета етичких вредности, при чему не мислимо на морални дискурс у поезији или њену моралистичко-дидактичку диспозицију, већ на јединствену *савести* писања, која код Васиљева осцилује између ничеанског појма инстинкта и традиционалне „процедуре“ кајања. Тај архаични модел психологије кривице, коју Ниче сматра „најдуготрајнијом на земљи“ јер спада у мнемотехнику бола, дакле упорног, неизбрисивог памћења само онога што нас повређује – код Васиљева је приметан у песми „Младост“.

Ја сам онда још био млад,
и било ми је жао
мирисне пуполке брати.
Ја сам онда још озбиљно мислио
на сваком прагу стати,
и свугде наћи весеље лако;
и да ће ме онда у кућу зват
бистрим и срећним погледом,
и да ћу свуда бити брат.¹

1 Сви наводи поезије Душана Васиљева дати су према издању: D. Vasiljev, *Čovek peva posle rata*. Prir. Jovan Delić, Sarajevo: IRO „Veselin Masleša“, 1982, 52. Даље је у загради наведен само број странице.

Не само да су стихови семантички осиромашени фразалношћу и самосажалевајућом патетиком, већ је и слика отуђеног човека и немогућег саосећања („а нигде братског поздрава и руке“) изгубила симболичку тежину и драматичност поентом на крају песме:

Тешим се да нисам био први,
И тиме – што је тада био Рат... (52)

Са друге стране, песма „У колибама смрти“ досеже зрелост и пуноћу интертекстуалне размене која доприноси оригиналном аутопоетичком обележавању крви и клања:

Облак се надвија кô пијан месец
над коље у небо убодено,
и тече црвена крв реком.
И путеви су у магле уткани
што су легле по дрвећу.
Осећамо да по кућама нашим сенке костура шећу

у селу цветном далеком. (188)

Реченична мелодија, колико и песничка слика магле и далеког, цветног села, незадрживо призивају песнички простор Милоша Црњанског. Дијалог са Црњанским, уосталом врло заступљен код Васиљева, овде се значењски раслојава у виду унутрашње интертекстуалне конфронтације. Јер, оно што Васиљевљево читање Црњанског чини поетички делотворним, садржано је управо у херменеутичком искораку, у тренутку када Васиљев своју поезију суочава са другачијим искуством убијања.

И ничег нема што би нас опило у том часу,
сви смо силни, крвави атамани
у овом клању. (188)

Док се „насиље“ код Црњанског спроводи експлицитно поетички, самим стиховима и њиховим преобликовањем, код Васиљева је свест о клању иманентност саме поезије, њен метафизички ареал далеко више него сви они експресионистички бучни, аутопоетички и декламативни искази. Песма „Болнице“ врло наглашено преплиће симболичке слојеве певања и убијања, поетике и етике. У „страшној сеоби савести“, од гроба

до гроба, како каже песник, долази се до последњег стиха, и увида да смо сви само „ситни подражавачи“ (190). Васиљевљева поезија као да продужава поетичкосазнајни грч, кризу властитог песничког утемељења између нечисте савести и неаутентичног текста.

Песма „Пролог“, као изразита аутопоетичка експликација, нужно ће поставити питање нових облика, али и призвати дух „убице друга“.

Свеједно са или без риме,
нема важности опрема и сјај,
ако душа болна
болним осмехом над прошлошћу бди. (183)

Већ првим стиховима, дакле, Васиљев исписује ултимативну условљеност „душе и облика“, како би рекао Лукач. Ирелевантност версификације („свеједно са или без риме“), заправо наглашава значај поетике, која као да преузима улогу егзистенције. Ако душа песника бди над оним што је прошло тако да сасвим обеснажује принцип риме, онда је још једино важно певати. Јер, душевни бол пред прошлошћу толико је у поседу самог текста, песнички неминован, да се традиција вреднује као „безболно“ писање под „опремом“ и тривијалним сјајем. Глас песника у „Прологу“ чује се као сведочанство о фаталности трага који је „дубок и страشان, / и неће га никад нико затрпати“.

Помислимо и сами да смо позери
Кад виногради и жита зру,
Па поноћ дође и ране се раскрваве,
И свеједно: Исуси или Ахасвери!
Други би нас само облици спасли. (183)

Песничко сазнање модернизма код Душана Васиљева испољава се као свест о *ирају*, али не трагу кривице коју певање треба да „затрпа“, потисне или подвргне формалним трансформацијама, већ о трагу новог субјекта ког се поезија 20. века више не може ослободити. Са таквим сазнањем, онтологија бола, који је бол прошлости (због ње и њом самом), измешта се у облик, *груји* облик, који се не проналази да би се објавио у целини своје темељне вредности за субјект. Радомир Константиновић с правом истиче морални аспект кривице, сматрајући да је Васиљев падао у „кајања за каква не зна ниједан други песник новије српске културе“ (Константиновић 1983: 189). Али, код Васиљева је подједнако снажно

интертекстуално искуство песничког „самообликовања“, због чега грех и осећање кривице, убиство и кајање, анализирамо у исходштима текста, а не у моралној конституцији песника. Фигура „позера“, који постају такви управо због песничке слике винограда и жита, имплицира подсмешљиво деградирање поетичке валидности не само агрикултурално-патриотске фиксације модерне, Шантићевог класја и Дучићевих симболистички ангажованих сунцокрета, већ и сличног симболичко-мотивског комплекса присутног код Црњанског. Евидентан је напор Васиљева да се овим стиховима песнички дистанцира, како би истакао још једну ирелевантност: свеједно да ли Христос или Ахасвер, спасење више не може бити у рукама телеологије ма ког идеолошког предзнака – искупљења или вечног проклетства. *Друџи* су облици, дакле, неопходни, они који се не могу имати, јер да се (у) њима пева, поезији би коначно припала *друјоси* сопствене прошлости и рата, певања и убијања. То, наравно, не значи да су други облици спаса заправо маска прихватања – омиљене активности нашег савременог света и његове психотерапеутске праксе. Модернизам се као епоха идентификује неприхватањем, али тако да сам непристанак истовремено валидира себе као суштински знак, или празни револт.

У студији *Од крика до тишине: џесништво Душана Васиљева између активистичкој и ајстџрактивној експресионизма* Драгана Вујаковић истиче оне песме које носе јасна обележја иманентне поетике, дакле „декламативне стихове“, у којима, како примећује ауторка, „као да је песнички уобличен програм експресионизма“ (Вујаковић 2009: 70). Ауторка као програмске тенденције у делу Душана Васиљева наводи „потпуно ослобађање од свих веза, стега, утицаја, од утврђених догми у уметности, од сваког ауторитета без обзира у ком се облику јавио – у облику традиције, прошлости, идеологија, поетика, естетика“ (Вујаковић 2009: 70). Припадност Душана Васиљева експресионизму овде нећемо проблематизовати, али сматрамо да се при набрајању / констатовању одлика стваралачке поетике једног аутора мора бити обазрив јер се аутентични поетички спектар често исказује на граници предрасудне, унапред задате типологизације. Нема сумње да поезија Душана Васиљева поседује и експресионистичко упориште, али ако пажљиво читамо стихове, увиђамо да су управо она места истакнуте превратничке реторике, заправо најмање поетички иновативна и симболички трансформативна. Иако је и ово посебна, али и компаративна тема, јер захтева да се поезија Душана Васиљева тумачи у контексту других песника модернизма, а пре свега Црњанског, следећи стихови из песме „Пролог“ откривају једног другачијег Васиљева, експресивног на начин који не мора бити приписан чисто негаторским, раскидајућим склоностима експресионизма.

И да дођемо до краја пута,
 А те облике још нећемо наћи:
 О, ми то знамо. (183)

Драган Проле, у тексту „Заједница мртвих“, у наведеним стиховима Душана Васиљева истиче деконструкцију романтичарског мотива пута и путовања, који „код повратника из рата добија сасвим другачије конотације“. Јер, додаје Проле, „неко ко је пут сагледао из перспективе пута у рат, више није у стању да повеже путовање са чаролијом личног преображаја“ (Проле 2015: 12). Иако аутор образлаже метафоричку улогу пута, реферишући и на песме „Жице“, „Нараштаји“, „Гласник“, морамо подвући да се на „крај пута“, у песми „Пролог“, стиже преко одсутности нових облика, и потраге коју они налажу. Дисквалификација „унутрашњег путовања“ романтичара, као и „чаролије личног преображаја“, како би то надахнуто рекао Проле, у песми Душана Васиљева раскрива истанчанији знак од поетичког руинирања једног топоса. Код Васиљева се пева за *дружим облицима*, дакле за оним песмама којих нема, а уместо којих се бележи текст као текст *йредаи* убиству. Ни кривица ни разрачунавање са сопственом савешћу – који се, уосталом, као што смо то показали, код Васиљева јављају у најслабијим стиховима (слабим у смислу симболичког померања граница унутар самог песничког искуства) – нису, дакле, поетички врхунац, па ни „морал“ из ког Васиљев пева. У поезији Душана Васиљева тек се убиство појављује на метафизичком хоризонту другости, тек се оно манифестује као, како сам песник каже, нешто *основно*. Певати убиством значи певати после рата; поезија отуда не „убија“ зато што је био рат, или зато што је то њена улога додељена експресионизмом, већ зато што коначно залази у облике који су јој други, зато што клање треба мислити и певати без Троје и богова.

Основна је наша боја сива
 Као небо јесење
 Као дух убице друга. (183)

Сиво овладава духовним хоризонтом, и ту ће слику поновити и симболички проширити песма „Жице“:

Видик нам је сав од жица,
 и небо је сиво,
 и душа је сива,
 у валу смрти, тифуса и падавица. (183)

Сиво је, дакле, основно као „дух убице друга“, при чему нас двосмисленост ове синтагме обавезује да се на њој задржимо. Идентитет убице, из перспективе лирског субјекта, намеће супстанцијално питање: Да ли је то дух онога који убија друга или је то друг који се појављује у лику убице? Убијени друг или друг убица? Само на тренутак делује да се разлика у језичко-семантичком пољу губи, јер увек постоји један који убија и један који је убијен – друг, а не пријатељ, будући да у ратном пријатељству постоје само другови и, наравно, „браћа по оружју“. Али, „дух убице друга“ у песми програмског карактера, у самом *йролоју* певања, призван је као поетичка фигура, лакуна амбиваленције у којој су, у симболичком загрљају, убица и убијени. Пишући о пријатељству Агамбен упућује на платно Ђованија Серодинеа, које приказује апостоле Петра и Павла на путу мучеништва, и толико приближене да један другог управо због те близине не могу видети, па Ђорђо Агамбен поставља питање:

Шта је то пријатељство ако од такве блискости није могуће начинити ни појам ни представу? (Агамбен 2012: 10).

Другови убице приближени су Васиљевљевим стихом тако да њихова неразлучивост помера тежиште разумевања из домена етике у подручје поетике. Јер, да су другови у рату поистовећени количином убијања, те је небитно ко је ко – зар би то био разлог певања? Да ли би човек певао после рата само зато што је најзад достигао демократску расподелу клања, па, отуда, треба само исповедити трауму јер – кривице нема када смо сви грешни? Неопходно је, дакле, удаљити се зарад јасније слике, и када на тренутак потиснемо Душана Васиљева из нашег неоодољиво сентименталног књижевноисторијског памћења, онда нам у евиденцији текста, у самом *стиху*, субјект објављује себе као убијеног. Лакановски речено, ако субјект увек жели жељу Другог, песничко „ја“ Душана Васиљева жели смрт као властити *йеснички йрај* у убиству друга. У том убиству сви убијају – и субјект и друг, зато је „дух убице“ заправо сабласна другост, она која одлаже „друге облике“ избављења. Васиљевљев „Пролог“ потврђује да нема спаса у модернизму, да је ход у крви до колена пре свега искуство писања, суровост за коју је Ниче тврдио да чини „болну сласт трагедије“ и да све што се назива „вишом културом“ почива на „одуховљењу и продубљивању суровости“ (Ниче 2011: 113).

Аутентичност Васиљевљеве поетичке грознице није, дакле, онај песнички подухват у ком се на месту греха установи врлина, као у песми „Дан кајања“: „Јест, клао сам. Ал’ то је била врлина, / и сви су људи клали“

(172). Како бележи и професор Делић у свом предговору, „тај алиби ’врлином’ само је привидан, јер је то само лупа којом се оптужба увећава“ (Делић 1982: 8). Тамо где нема привидности кајања, постоји заправо један метафизички алиби, то је *друго* место певања, у које се уписује ход по крви, до колена, као и смех и одсуство питања зашто („Човек пева после рата“). То је тренутак када се поезија отвара ка немогућем обећању себе као документа чисте поетичке силе и апсолута у ком нема кајања, трага оног човека који је заиста клао и био Човек.

И ничег нема што би у нас унело чистоћу,
Једно очајно громовито „хоћу“,
или по глави један страховит удар,
па да се већ једном свега заситимо,
крвави и разбарушени. (188)

Крик за „очајно громовитим“ *хоћу*, које је већ изречено целом једном песмом истоименог наслова, понавља поетичку фрустрацију потребе за опроштајем, очишћењем које није ни духовна ни институционална индугенција, већ захтев саме поезије, заснивање метафизике песничког морала, да парафразирамо Канта. У таквом моралу „крвава и разбарушена“ поезија Душана Васиљева константно иде од гроба до гроба, од костура до духова, другога и убица, од Црњанског до сопственог текста, настојећи да писањем усвоји другост убијања као властиту поетичку нужност.

Литература

- Агамбен 2012: Ђорђо Агамбен, *Диспозицијив и други есеји*. Прев. Марија Радовановић, Нови Сад: Адреса.
- Васиљев 1932: Душан Васиљев, *Изабране њесме*. Предговор Велимира Живојиновића, Београд: СКЗ.
- Вујаковић 2009: Драгана Вујаковић, *Од крика до тишине: њеснишиво Душана Васиљева између актијивистиичкој и ајстијрактјној ексјресиионизма*, Нови Сад: Академска књига.
- Душан Васиљев њесник рајиа*, зборник радова. Приређивач и уредник Јован Зивлак, Нови Сад: МБМ плас, 2015.
- Јерков 2010: Aleksandar Jerkov, *Smisao (srpskog) stiha. De/konstitucija*, Beograd: Institut za književnost i umetnost.

Константиновић 1983: Radomir Konstantinović, *Biće i Jezik u iskustvu pesnika srpske kulture dvadesetog veka*, knj. 8, Beograd: Prosveta.

Ниће 2011: Fridrih Niče, *S one strane dobra i zla. Genealogija morala*. Prev. Božidar Zec, Beograd: Dereta.

Aleksandra Sekulić

MURDER IN THE POETRY OF DUŠAN VASILJEV

Summary

The paper analyzes the symbolic status of the murder from the double perspective – as a test of the murderous actions of the modernist poetics of Dušan Vasiljev and as a source of moral fluctuations of the subject in the range of feelings from guilt through anger to defeatist disgust. The poetry of Dušan Vasiljev is characterized by pronounced autopoetic consciousness, which is why we will observe the semantics of “blood to knees” and “slaughter” in the level of text and verses that strive for their own formation precisely through the epochal experience of war and the paradigmatic change occurring in the singing itself. Since Milos Crnjanski’s influence on Vasiljev is of constitutive poetic significance, which is often misinterpreted by Vasiljev mimicking Crnjanski, we will also try to shift the interpretative focus from the cataloging of motifs that the younger poet takes over from the mature one and point to the delicacy of a unique dialogue in Serbian literature of the 20th century. We also consider the ethical aspect in the verses of Dušan Vasiljev with the philosophical thought of Friedrich Nietzsche.

Key words: murder, war, friend, poetics, autopoetic, Dušan Vasiljev, Miloš Crnjanski.